

Franc Udovič

UREJANJE STIKOV MED OTROKI IN LOČENIMI STARŠI

Na številnih strokovnih srečanjih in razgovorih s strokovnimi kolegi se vedno znova postavljajo vprašanja v zvezi z urejanjem osebnih stikov otrok s starši, s katerimi ne živijo. Razmišljanja in stališča se pogosto prepletajo in tudi razhajajo. Nekateri postavljajo v ospredje reševanje te problematike z administrativnim upravnim odločanjem - torej z izdajo odločbe in njenim sankcioniranjem, drugi pa zastopajo svetovalne in terapevtske pristope.

Sam se že nekaj časa posebej ukvarjam s to problematiko in ugotavljam, da sta oba omenjena pristopa v določenih (izjemnih) primerih potrebna. V večini primerov, ki se pojavljajo pri nas na centrih, pa ne prispevata k trajni razrešitvi konflikta med staršema in obojestranski zadovoljitvi.

Prvič sem se srečal s problematiko urejanja stikov med starši in otroki, ko sem se pred osemnajstimi leti zaposlil na Centru za socialno delo. Brez ustreznega znanja in izkušenj sem se znašel v taki situaciji: prišel je nekdo, ki ne živi z otrokom, in mi naložil, naj zanj uredim stike z otrokom. V razgovoru sem brez težav zaznal njegovo stališče: "Imam pravico do stikov s svojim otrokom; vi pa ste tukaj zato, da mi jih uredite." Stališče je seveda iz njegovega zornega kota popolnoma upravičeno in razumljivo. Ker pa stiki niso samo stvar enega od staršev, ampak je za njihovo trajno in kvalitetno izvajanje potrebno sodelovanje obeh, sem seveda vabil še tistega, pri katerem otrok živi (po navadi mater). Iz razgovora sem najpogosteje razbral, da se ta s stiki ne strinja, da jo (redkeje ga) prizadevajo in motijo pri reorganizaciji življenja po ločitvi. Proti stikom navaja vrsto objektivnih, pa tudi subjektivnih argumentov. Najpogostejši med njimi so bili:

- da jo/ga bivši partner nenehno vznemirja in mu ne dopušča, da bi se z otrokom umiril/a,
- da bivši partner ne živi za otroka primeren življenjski stil (sega po alkoholu, ima ohlapne moralne norme ipd.),
- da bivši partner živi z drugim partnerjem/partnerko, ki ga/je otrok ne sprejema,
- da otrok sam odklanja stike z njo/njim, ker je/ga nima rad,
- da se ne briga za otroka, ne plačuje preživnine itd.

Iz tega lahko vidimo, da sta starša v tem trenutku v navzkrižju interesov, in če bi odločali z odločbo, bi v vsakem primeru prizadeli enega od njiju. Vemo pa, da se prizadetost staršev (enega ali drugega) neugodno odraža na otroku.

Pri urejanju osebnih stikov otroka s tistim izmed staršev, ki živi drugje, se tako starši zajdejo v konfliktni situaciji. Negativne izkušnje iz preteklosti, težave z urejanjem življenja v sedanosti in bojazni pred prihodnostjo ju postavijo v središče krizne situacije, v kateri le s težavo zaznavata realnost. Tako pogosto ne prepoznavata položaja, v katerem se je znašel otrok, in tudi ne vidita njegovih dejanskih potreb. Zelo pogosto se pojavljajo projekcije lastnih čustev na otroka (npr., otrok zameri očetu, ker ima drugo partnerko; otrok nima rad očeta, ker je napravil toliko slabega za družino itn.). Razumljivo pa je, da otroci doživljajo svoje starše drugače. Navadno jih vidijo v pozitivni luči, jih imajo radi in želijo z njimi neposredni čustveni kontakt. Iz tega kontakta se namreč prek procesa identifikacije učijo svojih spolnih vlog, spoznavajo pa tudi partnersko in starševsko vlogo, ki naj bi jima ju posredovali starši.

Te vloge otroci seveda najlažje spoznajo v urejeni družinski strukturi, v družini z urejenimi medsebojnimi odnosi. Lahko pa se jih naučijo tudi ob starših, ki sicer ne živijo več pod isto streho, so pa obdržali vsaj minimalno medsebojno komunikacijo in sodelovanje, vsaj v skupni skrbi za otroke. Otrokom je pomembno, da imajo možnost sodelovati v življenju obeh staršev, da spoznavajo njun stil življenja in vrednote. Prek sodelovanja staršev pa dobivajo občutek varnosti, saj vedo, da jih imata oba starša rada in tudi oba skrbita za njih.

Vidimo lahko torej, da je vitalni interes otrok, da imajo oba starša, ki skladno delujeta in skrbita za svoje otroke, ne glede na to, ali se imata rada ali ne, ali živita pod isto streho ali ne. Pomembno je le, da sodelujeta v skrbi za otroke in jim omogočata, da si ustvarijo lastno sliko o svojih starših.

Pri urejanju stikov gre največkrat za navzkrižje treh interesov, očetovih, materinih in otrokovih. Strokovni delavec stoji pred dilemo, čigave interese naj v prvi vrsti zastopa in upošteva. Ali naj zastopa tistega, ki je najmočnejši in navadno tudi z največjo silo pritiska nanj ter uveljavlja svoje interese? Ali pa naj podpira najšibkejšega in pripomore k njegovi pravici?

Mislím, da ni treba posebej dokazovati, da je naloga centrov za socialno delo in njihovih strokovnih delavcev, da v primerih, ko starši iz kakršnihkoli razlogov niso zmožni prepoznati in zavarovati koristi svojih otrok, prevzame vlogo otrokovega advokata in zastopa njegovo korist. Ta vloga centra je opredeljena z našo zakonodajo, izhaja pa tudi iz mednarodnih konvencij o otrokovih pravicah.

Če se torej kot strokovni delavec zavedam, da je moja naloga prepoznavati in varovati korist otroka, vem pa, da je za otroka najkoristnejše, da ima dober stik z obema staršema, se mi porajajo vprašanja: "Ali so stiki otrok s starši, ki ne živijo z njimi, v vsakem primeru in v vsaki situaciji koristni?" Če ne: "Kakšne so vsaj minimalne zahteve in pogoji, da ugotovimo, kdaj so stiki za otroka še sprejemljivi in dopustni in kje ni pričakovati negativnih posledic za otrokov razvoj?"

Ob dobrem poznavanju prakse lahko na prvo vprašanje hitro odgovorimo. Ni dvoma, da obstajajo ekstremne situacije, kjer stiki niso primerni in bi otroka neposredno ogrozili.

Tukaj mislim na težka psihična obolenja starša, na močno agresivnost do otroka, na razna perverzna nagnjenja, na alkoholizem v poznem stadiju itd. Za otroke pa so ogrožujoče tudi močne čustvene napetosti pri staršu, njegova neorientiranost in notranja nestabilnost in sovražna razpoloženja med staršema, kar se pogosto pojavlja v času ločevanja.

Za primerno ureditev stikov, pri katerih naj bi bila v ospredju otrokova korist, je torej nujno določiti strokovne kriterije, ki nam povedo, kdaj in v kakšnih pogojih so za otroka stiki še koristni.

Strokovnjaki s tega področja so dokaj enotnega mnenja, da so stiki za otroka še sprejemljivi in ne škodujejo njegovemu psihofizičnemu razvoju, če so izpolnjene zahteve iz dveh skupin.

V prvo skupino sodijo zahteve do tistega izmed staršev, ki ne živi z otrokom in želi stike (pri drugem staršu so te zahteve največkrat že preskušene, in sicer takrat, ko mu je bil otrok zaupan v varstvo in vzgojo).

Najpomembnejše med njimi so:

- da je na otroka čustveno pozitivno vezan (da ga ima zares rad),

- da je osebnostno urejen in čustveno do take mere stabiliziran, da je zmožen prepoznati otrokove potrebe in mu jih je pripravljen zadovoljevati, in

- da zmore razmejiti svoj odnos do otroka od odnosa do bivšega partnerja.

Druga skupina zahtev pa opredeljuje medsebojni odnos staršev.

S tega vidika so stiki za otroka sprejemljivi, če starša kljub ločitvi živita v določeni koaliciji, torej če:

- sta se sposobna sporazumovati o pomembnih stvareh v zvezi z otrokom (šolanje, zdravstvena vprašanja itd.),

- drug drugega upoštevatata in otroku drug drugega ne predstavljata v negativni luči,

- sprejemata in upoštevatata svojo in partnerjevo spolno vlogo (da vsak iz svoje naravne spolne danosti otroku prezentira specifično vedenje moškega-očeta ali ženske-matere),

- v ravnanju drug z drugim in z otrokom upoštevatata generacijske razlike med starši in otroki (v svojem vedenju ostajata v vlogi starša, skrbita za otroka in ga ne uporabljata v lastno oporo),

• ne poskušata vzpostaviti koalicije z otrokom drug zoper drugega.

Te pogoje mora strokovni delavec od primera do primera skrbno pretehtati, prav tako pa upoštevati tudi morebitne pozitivne vplive iz ožjega socialnega okolja, v katerem živi tisti, ki želi stike. To so pogosto stari starši ali drugi sorodniki, ki večkrat ublažijo negativne vplive čustveno prizadetih staršev. Iz prakse pa vemo, da se problematika stikov najpogosteje (v kakšnih 90%) pojavi pri starših v času ločevanja in nekaj časa po dejanski ločitvi. V tej situaciji sta oba starša največkrat čustveno prizadeta, ne zaupata drug drugemu in vidita drug drugega v negativni luči. Normalna komunikacija med njima je pretrgana. Njuni močni negativni čustveni naboji nimajo možnosti sprostitev v neposrednem kontaktu. Edina realna vez med njima ostajajo otroci, ki jih imata oba rada. Tako seveda tudi čutita, da se z njimi in prek njih lahko drug drugega prizadeta. To največkrat niti ni njuna zavestna in načrtna akcija, temveč bolj nezavedna reakcija na ogrožujočo situacijo.

V takem primeru, in teh je, kot vidimo, večina (90%), niso izpolnjeni pogoji, da bi se lahko stiki uredili v otrokovo korist. Odločba, ki bi jo v takem primeru izdali in z njo določili stike, bi sicer zadovoljila tistega, ki želi stike, otroka pa bi izpostavili močnim stresom in čustvenim napetostim. Tak otrok, ki je eksistenčno odvisen od tistega izmed staršev, s katerim živi, bi moral proti njegovi želji in volji hoditi k drugemu staršu, ki ga otrokovo okolje največkrat predstavlja v negativni luči. Razumljivo je, da otrok v taki situaciji zgubi še tisti občutek varnosti, ki mu ga je pustila ločitev staršev, in je v velikem strahu, da zgubi ljubezen starša, s katerim živi.

Odločba o stikih in visoka kazen za njeno neizpolnjevanje postavita starše v vlogo zmagovalca in poraženca. Notranja nasprotja in napetosti med njima se še povečajo. Sporazumevanje, ki je bilo zavrto že z ločitvijo, se največkrat popolnoma pretrga. Zato taki starši potrebujejo veliko več časa in energije za normalizacijo medsebojnih odnosov kot starši, ki jim je bila od vsega začetka nudena ustrezna strokovna pomoč.

Kakšna je ustrezna strokovna pomoč?

Če upoštevamo dejstvo, da otroci potre-

bujejo oba starša, ki skladno delujeta v korist svojih skupnih otrok, potem bi morale socialne službe staršem v ločitvenem procesu ponuditi pomoč, ki bi jih (ponovno) usposobila, da kljub ločitvi nadaljujejo skupno skrb za otroke. Tako vzajemno starševstvo pa terja od staršev visoko stopnjo samodiscipline, ki je mogoča ob ločitvi le ob znižani ravni konfliktnega potenciala in postavitvi natančnih in enoznačnih pravil v medsebojnem komuniciranju.

Starši v ločitvenem procesu torej potrebujejo zlasti postopek, ki jim nudi "pomoč za samopomoč", da lahko sami poiščejo sporazumno rešitev medsebojnih konfliktov. To predpostavlja, da jim na sodišču že pred postopkom ponudijo alternativne možnosti za razreševanje konfliktov, ki ne poudarjajo in poglobljajo "patoloških" učinkov razveze in z njo povezanih čustvenih obremenitev, temveč razvijajo zavest staršev o pomenu nekonfliktnega odnosa po razvezi za korist skupnih otrok. Ne gre torej za iskanje boljšega izmed staršev, temveč za pomoč obema za skupno ustvarjanje in na novo organiziranje njunega porazveznega odnosa v razmerju do otrok. Enako velja tudi za izvenzakonske partnerje v primeru ločitve, ki poteka brez sodnega procesa.

Tako pomoč lahko nudi postopek mediacije (*mediation*), ki pospešuje sposobnost komuniciranja in sodelovanja staršev, krepi njihovo samozaupanje in samospoštovanje. Usposablja pa jih tudi za samoodgovorno in samostojno odločanje pri ustvrjanju novega porazveznega odnosa v razmerju do njihovih otrok.

Mediacija (posredovanje) kot model razreševanja konfliktov ima dolgo medkulturno tradicijo. Med drugimi so jo uporabljali že stari Hebrejci, Afričani, Japonci, Kitajci pri razreševanju mnogoterih konfliktov (CARNEVALE, PRUITT 1992). V ZDA uporabljajo mediacijo že mnoga leta na različnih področjih: pri medsosebskih sporih (DUFFY 1991), pri konfliktih z okoljem (SUSSKIND, CRUIKSHANK 1987), pri sporih na delovnem področju (SHEPPARD 1984) in ne nazadnje pri družinskih razprtijah in konfliktih, ki spremljajo ločitev zakoncev (FOLBERG, MILNE 1988; SAPOSSNEK 1983; HAYNES, HAYNES 1989).

V evropskem prostoru je ponudba mediacije v razveznem in ločitvenem procesu kot alternativa tradicionalnim pravnim postopkom

še sorazmerno mlada. Čeprav je bil ta postopek predstavljen že na strokovnem srečanju v Bad Bollu (Nemčija) leta 1988, takrat ni naletel na širši interes. Šele šest let pozneje, ko je bila mediacija v ločitvenem procesu predstavljena v Arnoldshainu širši javnosti (prim. *Arnoldshainer Protokolle* 1/89), je zbudila interes v strokovnih krogih. Nato so se v različnih mestih oblikovale interdisciplinarne delovne skupine, ki so se med drugim posvetile mediaciji in jo ponudile parom v ločitvi (npr. v Berlinu, Bonnu, Frankfurtu, Heidelbergu, Münchnu in Munsteru). Od tega časa se je zanimanje za mediacijo hitro razširilo. Organizira se vse več formalnih izobraževanj za poklic mediatorja. Leta 1993 je delovno združenje socialne pedagogike (*Arbeitsgemeinschaft Sozialpädagogik, Kugelfangasse 58, 1210 Wien*) v povezavi z inštitutom za družinsko vzgojo v Grazu (*Institut für Familienziehung, 8020 Graz, Annenstrasse 50*) in tirolskim združenjem za socialno delo (*Verein für Soziale Arbeit in Tirol, Kaiserjosefstr. 13, 6020 Innsbruck*) koncipiralo izobraževanje za mediatorje v avstrijskem prostoru. To izobraževanje, ki bo potekalo izmenoma v teh treh institucijah, je pričelo prvi cikel seminarjev že v letošnjem letu (1994).

Mediacijo bi lahko na kratko opredelili kot pristop, ki se loteva objektivnega dela konflikta. Sprti strani se srečata v navzočnosti mediatorja, da bi identificirali, strukturirali in ovrednotili sporne točke, se o njih pogajali in izdelali samoodgovorno rešitev konflikta. Mediator ima pri tem nalogo, da pospešuje proces sporazumevanja. Je manager ali režiser pogajanja, vendar ni odgovoren za vsebino in rezultat pogajanja. Skrbi le za *fair* postopek in poskuša v konfliktu obnoviti sposobnost komuniciranja in kooperiranja. V bistvu je katalizator, s pomočjo katerega postaneta sprti strani partnerja v konfliktu, sposobna skupaj reševati svoje konflikte z usmeritvijo v prihodnost.

Naloge mediatorja se tako razlikujejo od nalog sorodnih poklicev. Mediator nima nalog:

- zakonskega svetovalca, ker ne razširšuje odnosa med partnerjema,
- advokata, ker ne daje pravnih nasvetov in tudi ne zastopa klientov na sodišču,
- sodnika, ker ne sprejema odločitev, temveč jih sprejemata sama partnerja v konfliktu,

- pomirjevalca, ker ne razvija predlogov za poravnavo, ki bi jih partnerja lahko sprejela ali odklonila, temveč partnerja v konfliktu sama razvijata in oblikujeta dogovor.

Cilji mediacije v ločitvenem procesu so zlasti: delitev skupnega premoženja zakoncev, preživnina za otroke, preživnina za nezaposlenega zakonca, varstvo in vzgoja otrok, stiki otrok z razvezanimi starši in na koncu pisni dogovor o zgoraj navedenih postavkah.

Argumenti za mediacijo kot primerno pot urejanja konfliktov so naslednji:

- Mediacija ni nasprotniška. Pravni sistem (pravdni in upravni postopki) postavi sprte strani v vlogo nasprotnikov. Vemo pa, da niso vsi, ki imajo nasprotno interese, tudi nasprotniki. Nekateri bi raje reševali probleme sporazumno, ker vedo, kako pomembno je ostati v dobrem odnosu. Za doseg tega cilja pa je prava pot ravno mediacija.

- Mediacija je samoodgovorna. V procesu mediacije lahko partnerja v konfliktu sama sprejemata odločitve in tako ne prepuščata odgovornosti za rešitev problema in kreiranja svoje bodočnosti drugim.

- V mediaciji ni zmagovalcev ali poraženec. Izdelajo se dogovori, ki upoštevajo interese vseh udeležencev, tako da nihče ne zmagata na račun drugega.

- Mediacija je cenejša. Stroški reševanja konfliktov s pomočjo mediacije so veliko nižji kot v pravnem sporu (prim. empirične rezultate v ZDA - KELLY, GIGY 1989).

- Mediacija je hitrejša, ker potekajo vsi dogovori direktno med partnerjema v konfliktu. Zato se za mediacijo porabi manj časa kot za postopek v pravnem sporu.

- Perspektive za nadaljnje sodelovanje staršev v skupni skrbi za otroke so veliko boljše pri starših, ki so šli skozi proces mediacije, kot pri starših, ki so uporabili tradicionalne pravne postopke.

Vsekakor pa je pomembno poudariti, da ima tudi mediacija meje, na katere naletimo zlasti v primerih, ko sta bili sprti strani deležni dolgotrajnega procesiranja v drugih institucijah, naprej v primerih, kjer je prišlo do trpinčenja ali zanemarjanja otrok, in v primerih, ko imata eden ali drugi od staršev ali oba težje psihične probleme. Pa tudi v normalnih okoliščinah se vsi omenjeni pristopi razreševanja

konfliktov (svetovalni, upravni, pravdni, mediacija itn.) med seboj ne izključujejo, temveč se lahko, aplicirani v ustreznem zaporedju, med seboj dopolnjujejo.

Franc Hribernik

Literatura

- P. J. CARNEVALE, D. G. PRUITT (1992), Negotiation and mediation. *Annual Review of Psychology*, 43: 531-582.
- K. G. DUFFY (1991), *Community Mediation: A handbook for practitioners and researchers*. New York.
- J. FOLBERG, A. MILNE (1988), *Divorce Mediation. Theory and practice*. New York.
- J. M. HAYNES, G.L. HAYNES (1989), *Mediating Divorce: Casebook of strategies for successful familia negotiations*. San Francisco.
- R. PROKSCH (1990), Konfliktmanagement durch Vermittlungsverfahren in der sozialen Arbeit. *NDV*: 22-25.
- R. PROKSCH (1990), "Wohl des Kindes" - Konfliktsteuerung durch Vermittlung in Familienstreitigkeiten. *Sozialmagazin*: 14-19.
- B. H. SHEPPARD (1984), Third party conflict intervention: a procedural framework. *Research in organizational behavior*. Greenwich, CT: 141-190.
- L. SUSSKIND, J. CRUIKSHANK (1987), *Breaking the impasse*. New York.
- F. UDOVIČ (1993), *Informacija o mediaciji v ločitvenem procesu*. Samozaložba (skripta).

V vsaki državi ali regiji je pridelava različnih vrst vin in njihova nadaljnja predelava v alkoholne pijače: ob omejenih proizvodnih možnostih (zlasti tam, kjer so naravne danosti za druge kmetijske kulture neprimerne) celo najpomembnejši del skupne kmetijske pridelave. Zdravje je najpomembnejša oblika individualnega in družbenega bogastva in človeka vrsta je edina, ki zdravje kot nenadomestljivo individualno in družbeno dobroto zavestno in postopoma uničuje, čeprav pozna negativne učinke uživanja alkohola. Prehitena raba alkoholnih pijač ter nekritično vdanje alkohola pelje v odvisnost od te med človeštvom najbolj razširjene oblike uživanja droge in v tajno pot v alkoholizem, s katerim se srečujejo tako razvite kot manj razvite države. Alkoholizem ni le bolezen posameznika, je tudi upravičeno imenovan bolezen sodobne družbe (Gačič 1985).

Konzumiranje alkohola ni povezano samo z neugodnimi socialnimi okoliščinami, ki se jim posameznik ne more izogniti (delovni neuspeh, socialna neperspektivnost, smrt družinskih članov, sorodnikov, prijateljev in znancev itn.), temveč je pogost spremljevalec praznovanja uspehov, sreče, družinskih praznikov, prihoda novega leta itn. Alkoholizem je tako razširjen, da ga je mogoče imeti za obliko družbene patologije, ki zajema vse družbene sloje

in je pojav alkoholizma pomembno profesionalno področje dela za vse več socialnih delavcev (RAMOVÉ 1988) in medicinskega kadra. Vzročitev alkoholika in njegove družine v kreativno življenje pa je dolga, za vse udeležence huda naporna in ne vselej uspešna pot, pri čemer je vsak povratek na pot alkoholizma za posameznika in njegovo socialno okolje katastrofa (RUSZU 1977).

NEKONTROLIRANA POVEZANOST ALKOHOLIZMA IN POJAVA PROMETNIH NEZGOD

Alkohol ima pomembno vlogo v pojavu mortalitete. Smrt zaradi ostnoprometnih nezgod je najpomembnejši vzrok smrtnosti mlajših starostnih skupin prebivalstva v vseh razvitih državah. Waller, citiran v razpravi o pomenu zdravja in človeškega vedenja (KAPLAN *et al.* 1993: 295) navaja podatek, da so npr. v ZDA ljudje do 25 let starosti okoli 22% vse populacije voznikov, toda njihov delež v prometnih nezgodah s smrtnim izidom je kar 37%. Ekonomska vrednost vseh nesreč niti ni ocenjena, toda stroški zaradi posledic najpogostejšega povzročitelja poškodb - prometnih nezgod - so v letu 1980 v ZDA presegali 36 milijard USD, pri čemer je med vzroki pogosto omenjen alkohol. Nekontrolirano uživanje alkohola in

